

Kalbinis peizažas: XXI a. pradžios situacija Lietuvoje (tyrimo kryptys)

Danguolė Mikulėnienė

*Akadėmiķa Jāņa Endzelīna 140. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā
konference BALTU VALODAS: VĒSTURE UN AKTUĀLIE PROCESI*

Rīga 2013

žemaičiai
aukštaičiai

vakarų
šiaurės
pietų
vakarų
rytų
pietų

- vakarų
- kretingiškiei telšiskiai
- varniškiai raseiniškiai
- šiauliškiai kauniškiai
- Klaipėdos krašto
- panevėžiskiai
- širvintiškiai
- anykštėnai
- uteniškiai
- vilniškiai

Škuodas Mažeikiai N. Akmenė
Kretinga Plungė Telšiai
Klaipėda Varniai
Šilutė Šilalė
Tauragė Raseiniai
Jurbarkas Šakiai
Vilkaviškis Marijampolė
Prienai
Jonava
Kėdainiai
Kaukas
Kaišiadorys
Trakai
Vilnius
Lazdijai Alytus
Varėna
Šalčininkai

Biržai
Pasvalys
Rokiškis
Zarasai
Kupiškis
Anykščiai Utena
Ignalina
Ukmergė Molėtai
Švenčionys
Širvintos

LATVIJA

RUSIJA

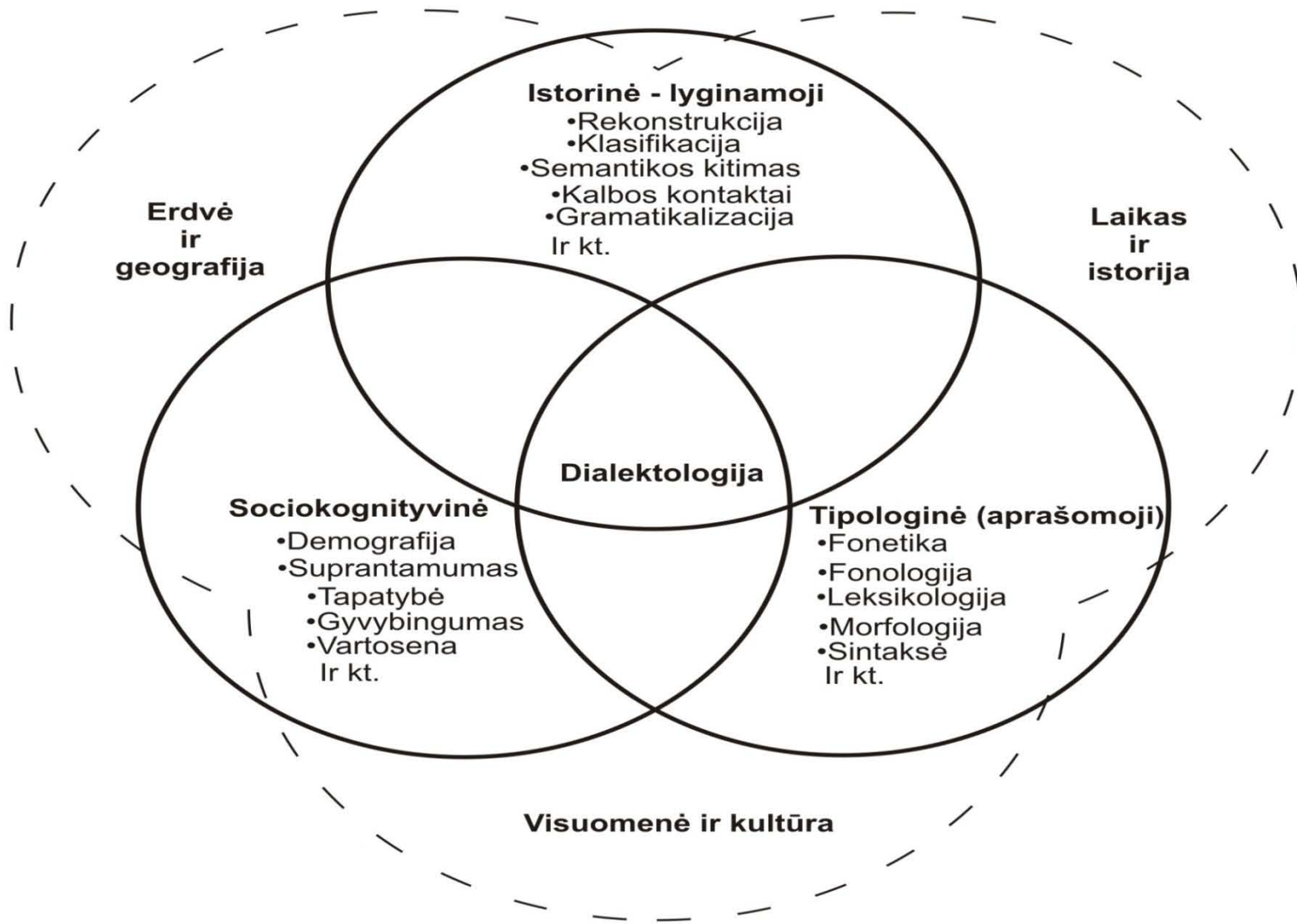
LENKIJA

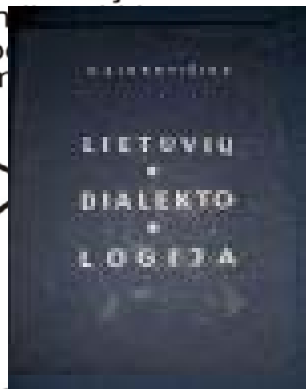
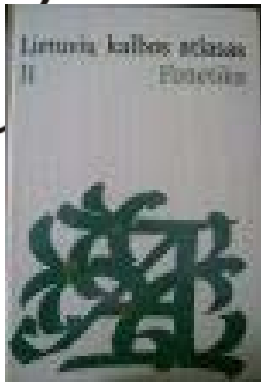
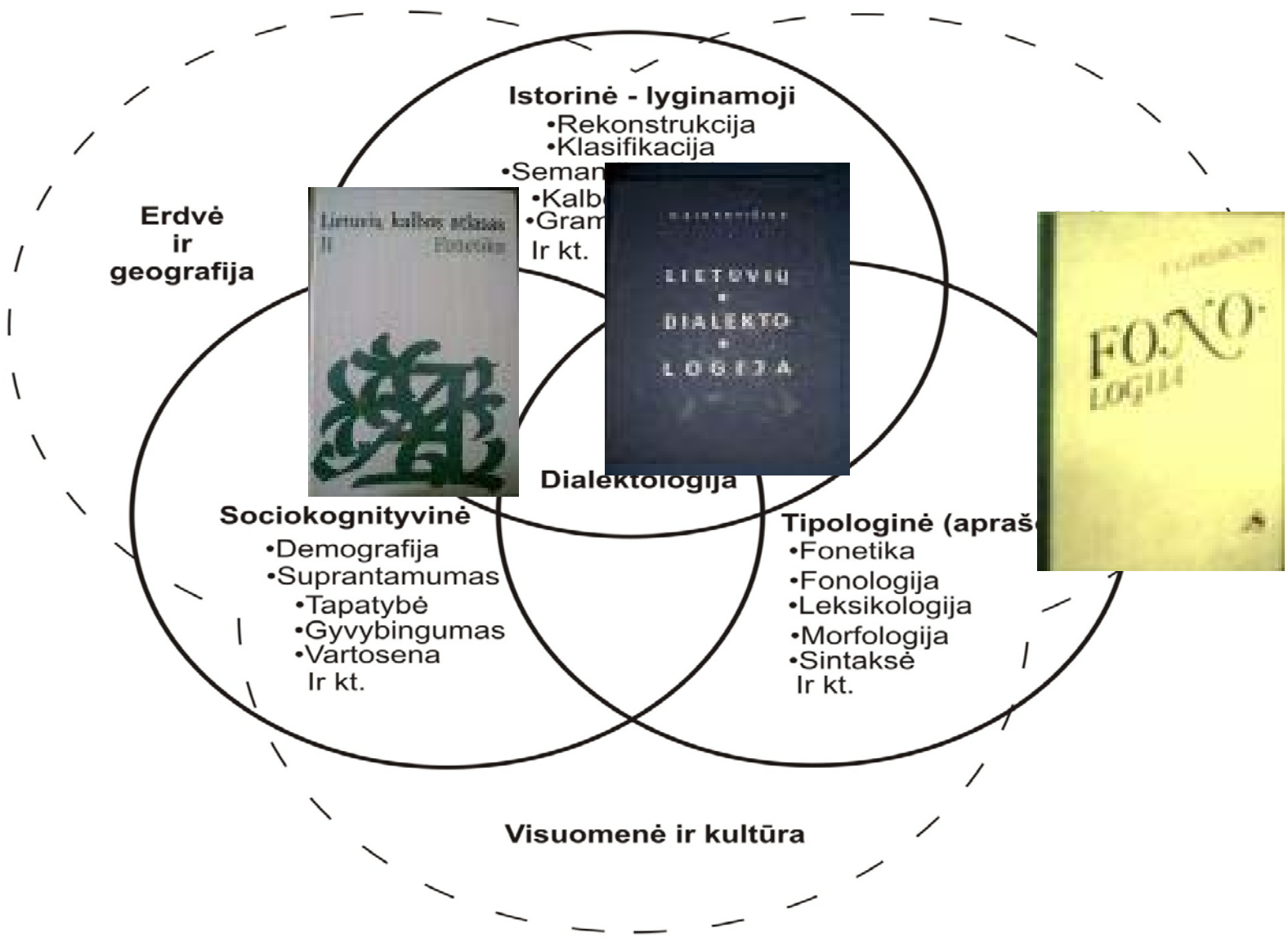
BALTARUSIJA

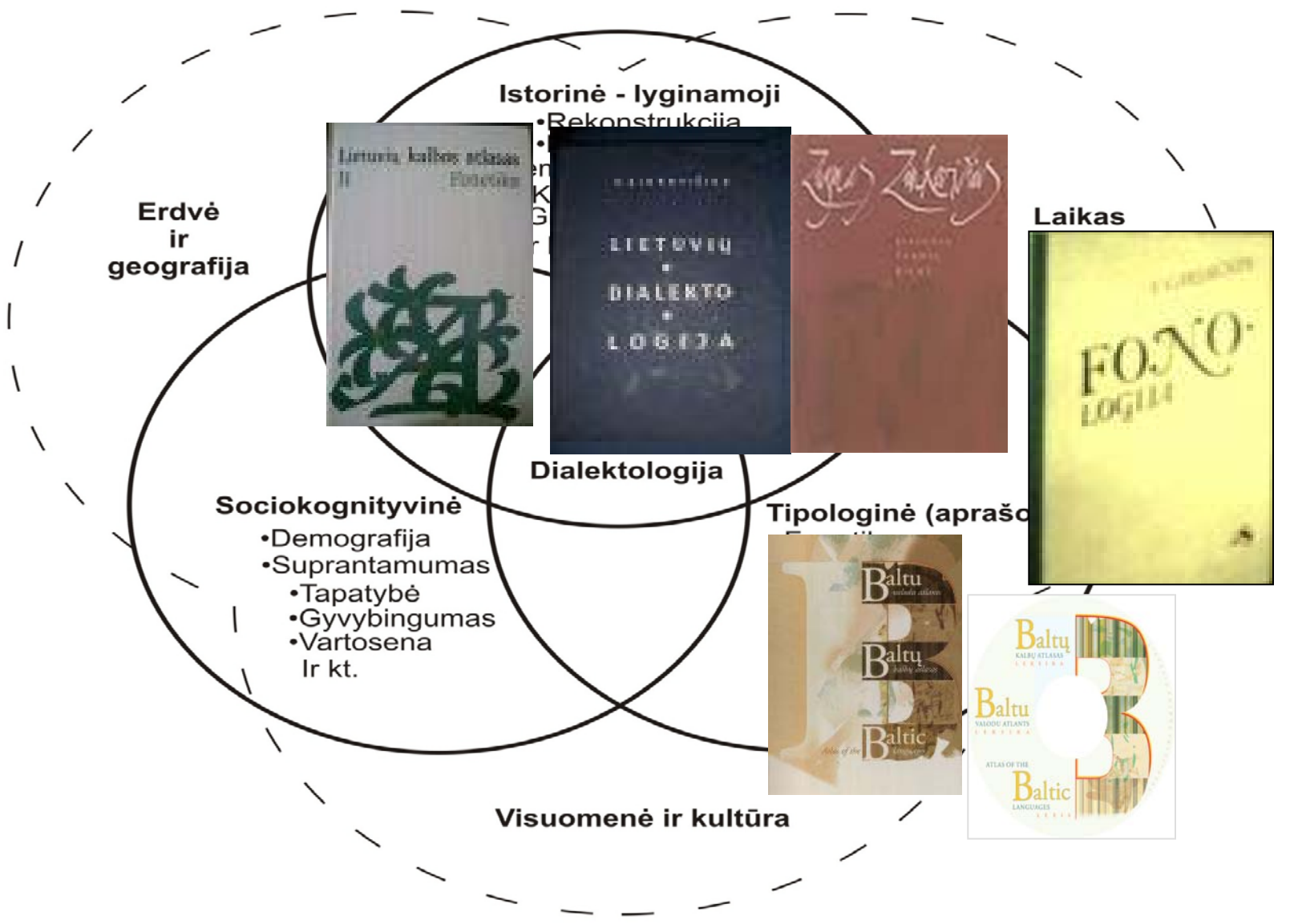
visuotinio kirčio atitraukimo ploto pietinė riba

sąlyginio kirčio atitraukimo ploto pietinė riba

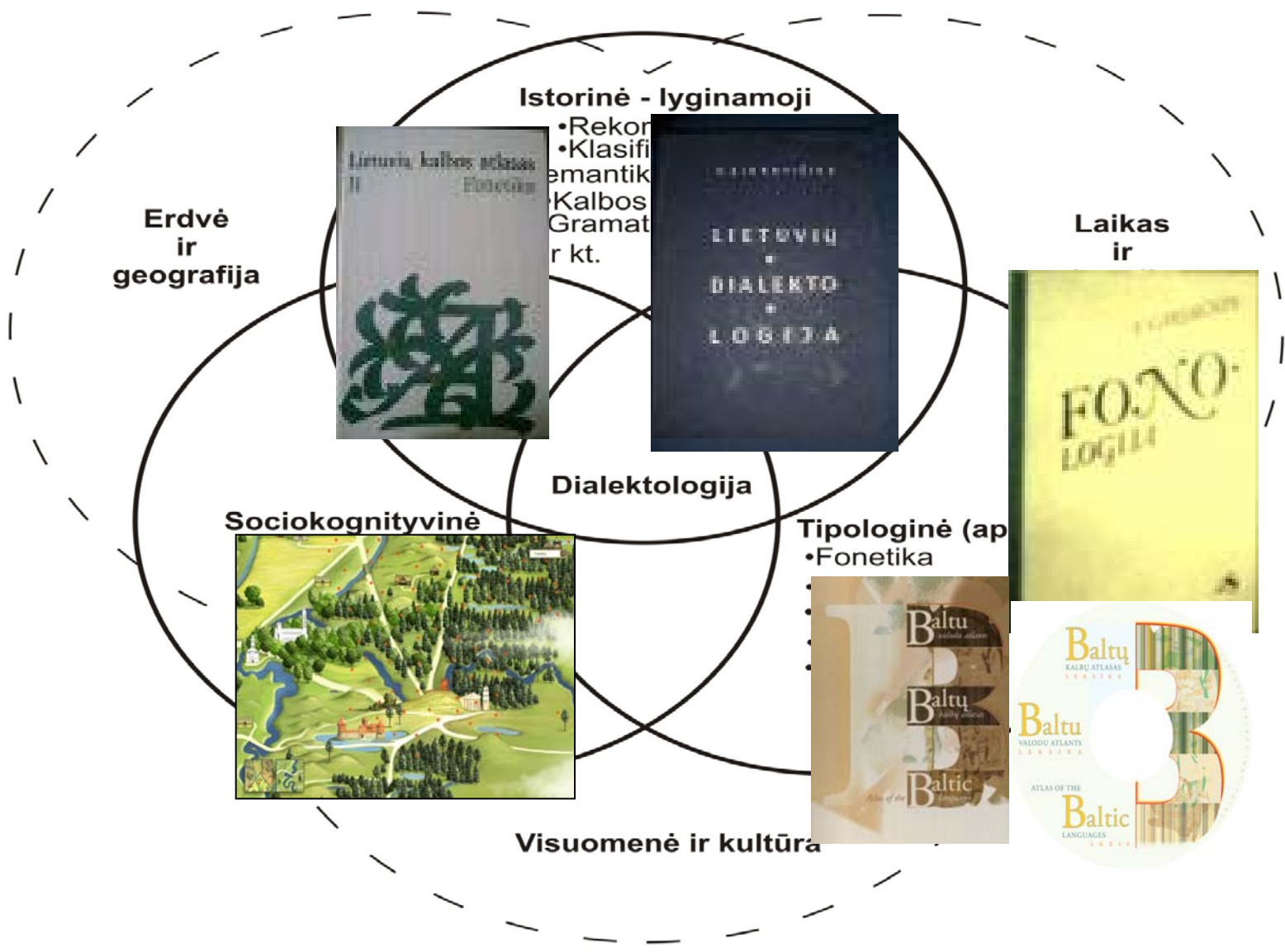
Šiuolaikinės dialektologijos kryptys

Statiškoji (tradicinė) dialektologija

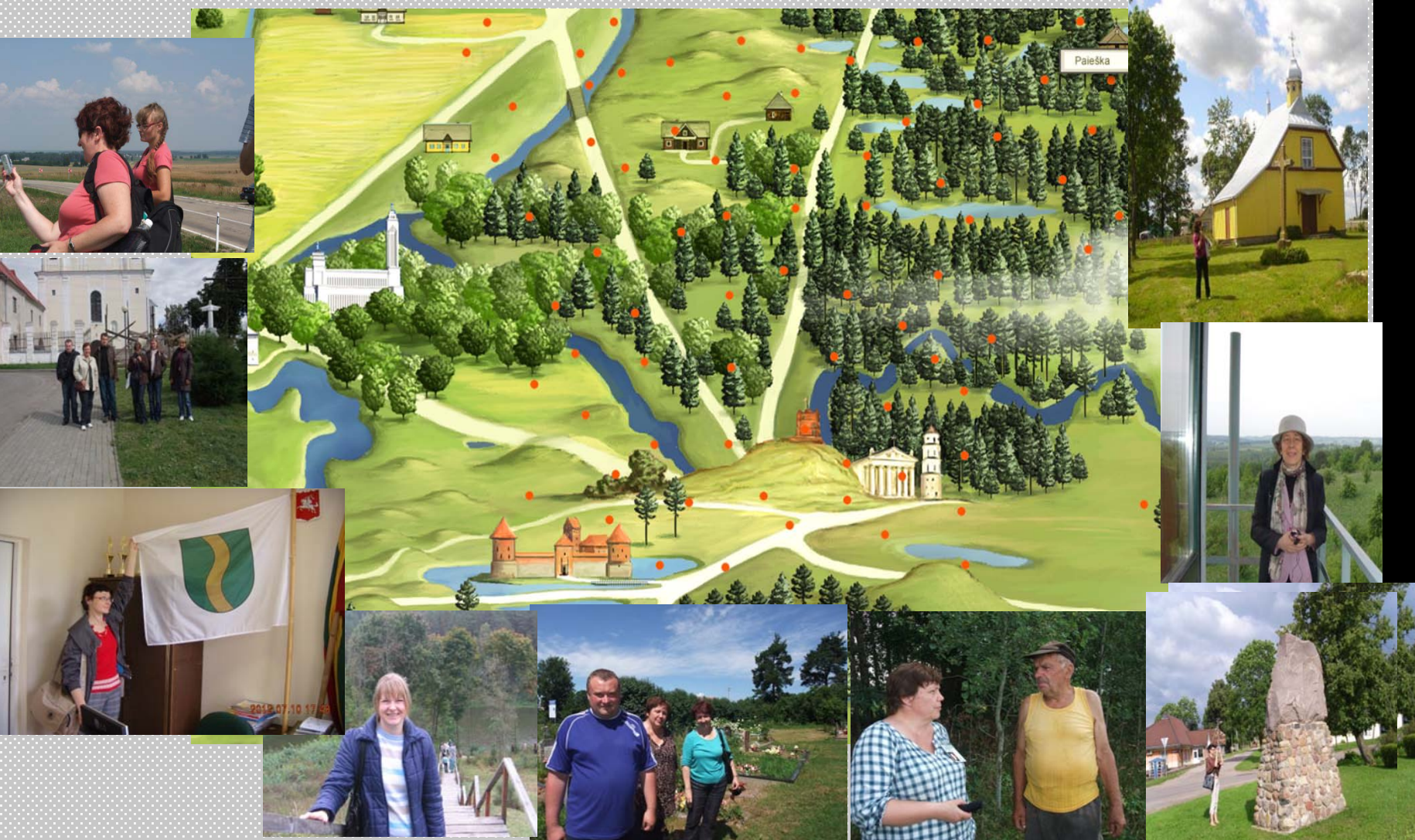
- statiška erdvė,
- horizontalioji tyrimų ašis, t. y. tik fizinė erdvė,
- homogeniška vartotojų bendruomenė,
- dialektas (tradicinė tarmė).

Dinamiškoji dialektologija (geolingvistika)

- dinamiška erdvė:
- horizontalioji ašis, t.y. fizinė erdvė,
- vertikali ašis, t.y. sociolingvistinių kintamųjų dimensija; socialinė erdvė,
- heterogeniška vartotojų bendruomenė,
- dialektų kontinuumas (tradicinės tarmės tęsinys).

Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida
(projekto kodas Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028)

Projekto dalyviai

- *Projekto institucija – Lietuvių kalbos institutas.*
- *Projekto dalyviai – Lietuvių kalbos instituto ir visų Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslininkai (33 tyrėjų grupė).*
- *Sąmatinė projekto vertė – 1,57 milijono Lt.*
- *Projekto trukmė 36 mėn.*

Projekto uždaviniai

- *atlikti visų 735 punktų Lietuvoje ir 15 punktų užsienyje patikrą (identifikuoti išnykusius, fiksuoti naujus);*
- *optimizuoti toliau tirtinų punktų tinklą;*
- *sukurti sociolingvistiniams ir geolingvistiniams tarmių tyrimų metodiką;*
- *iš optimizuoto tinklo punktų surinkti kontrolinių, skaitmeninių garso įrašų (iš punkto ne mažiau kaip 6 x 1,5 val.) ir iš jų sudaryti atvirąjį (su internetine prieiga) XXI a. pradžios lietuvių tarmių garso įrašų archyvą;*
- *šių įrašų pagrindu atlikti pirminę fonetikos analizę, kuri padėtų patikslinti tarmių ir patarmių ribas;*
- *parengti ir išleisti atlasą XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai);*
- *sudaryti naują (su patikslintomis tarmių ir patarmių ribomis) interaktyvų lietuvių tarmių žemėlapi.*

Projekto darbo specifika (1): *LKA* punktai

- Tiriama *LKA* punktai, todėl orientuojamasi ne vien į tarmės (kalbos) garso įrašus ar seniausios kartos atstovus.
- Nustatomas *LKA* punkto gyvybingumas (*gyvas, nykstantis, sunykęs*).
- Rekomenduojama kita gyvenamoji vietovė, kuriai galėtų būti suteiktas sunykusio punkto numeris ir statusas.
- Mišrių kalbos požiūriu punktų klausimynus pildo lietuvių tarmių (kalbos) tyrėjai.

L M A
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
DIALEKTOGRAFIJOS SEKCIJA

APKLAUSAS 1

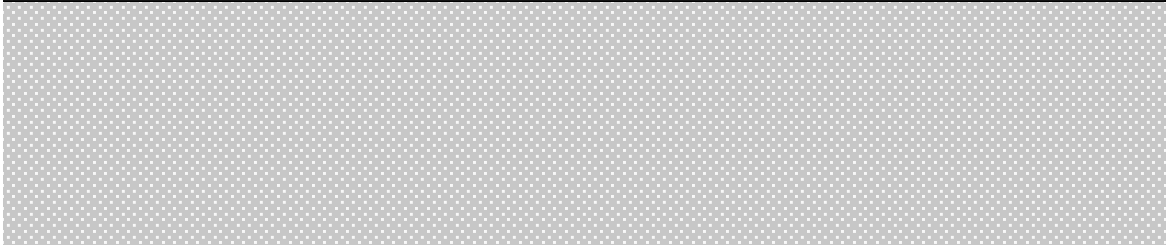
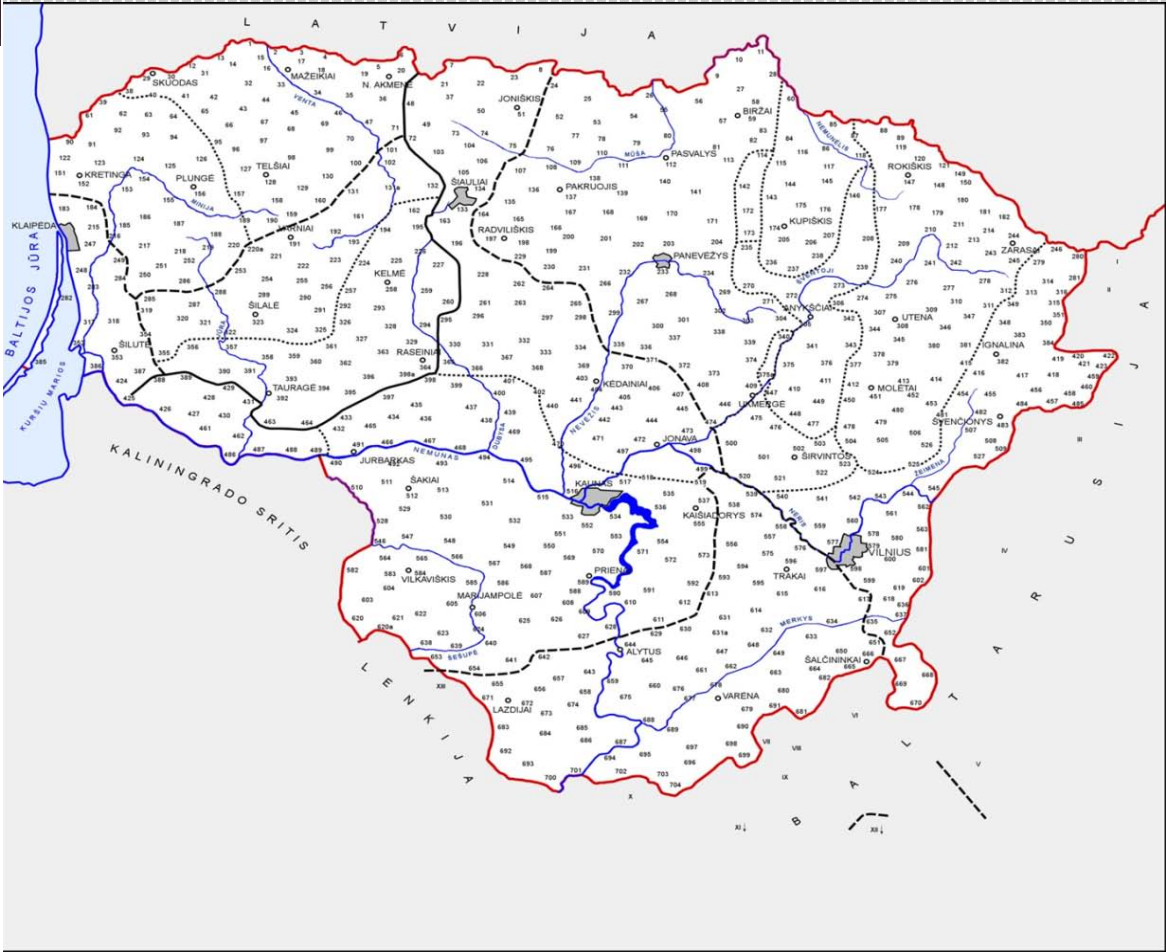
(ŽODŲIŲ GEOGRAFIJAI)

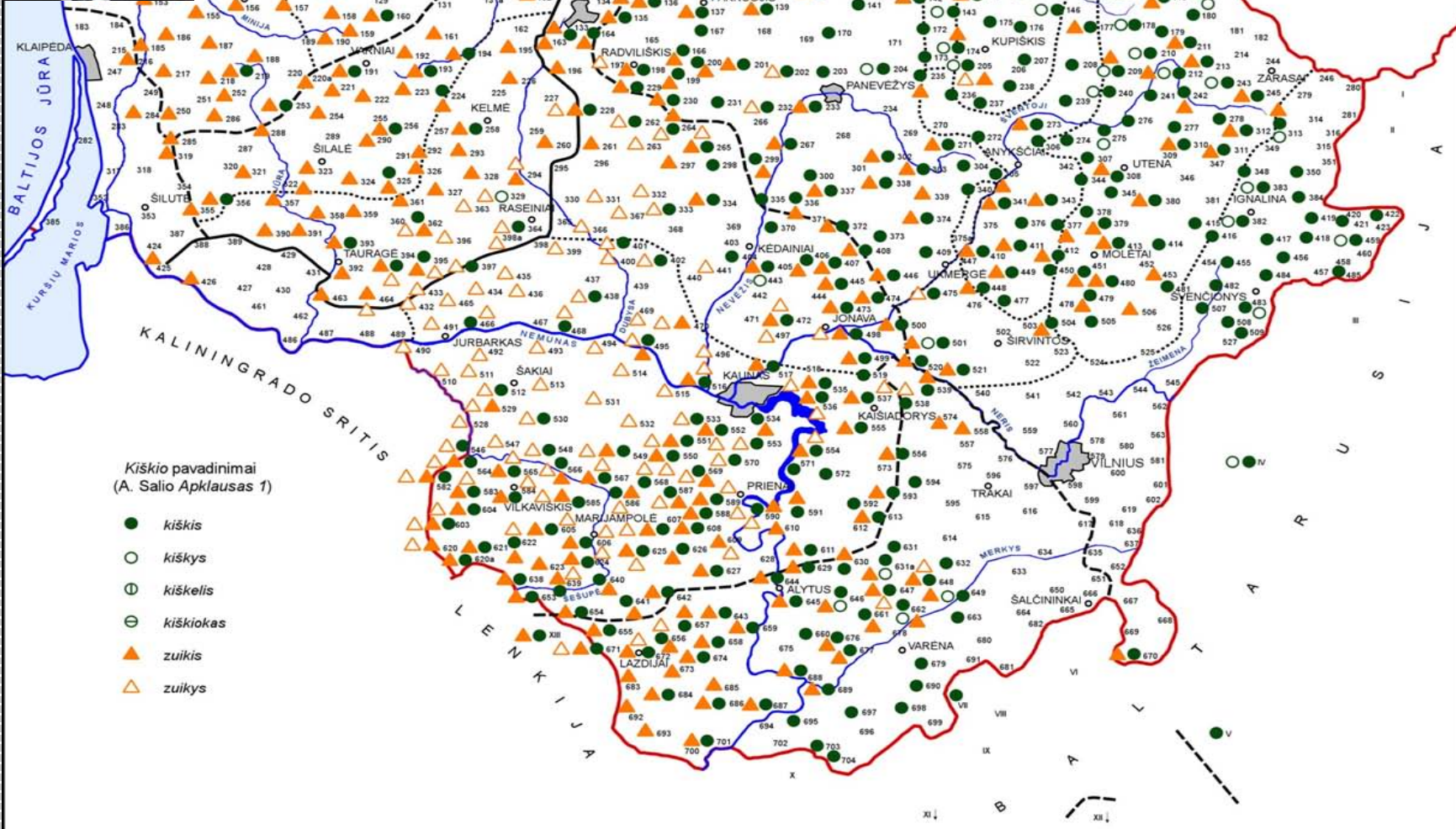
Atsakytojas:
 Pavardė, vardas: Verslas:
 Tarmės vieta: k. vls. aps.
 Adresas:
 Surasta 194 m. rušn. d.

Patikrinio:
 Pavardė, vardas: Verslas:
 Adresas:

Kaip Tamstos tarmėje vadinama:	Atsakymas:
--------------------------------	------------

- 1. GYVULIAI:**
 1. Avis (Ovis aries, das Hauschaf, ova, oves),
 pvz.: avėlė (nemėžginis)...
2. Ertokas (das Lamm, struokor, jagnie),
 pvz.: ertus, ertelis, jėras, jėrelis, jėriukas, jėriukas, jėriūlis, gėras, gėriukas, gėriukas, vėras, vėriukas, vėriūlis...
3. Kirtukas (Sorex araneus, die Spitzmaus, землеройка, sorok),
 pvz.: karpelis, baratan, karstolis, kartelis, karstaban, kertubas, kartūkas, skorastolis, skorastelis...
4. Kikšis (Lepus, der Hase, zaus, raiše),
 pvz.: kikšys, cikšis, cikšys...
 Mūšys: balėis, baltaus, balokis, pilkasis...
5. Lokys (Ursus, der Bär, meškas, niedzwiedź),
 pvz.: meška...
6. Sermuoėtis (Mustela erminea, das grosse Wiesel oder Hermelin, горностай, gronodas),
 pvz.: ertmuo, ertmuoėtis, ertmuo, sėrmuoėtis, sėrmuoėtis, sėrmuoėtis, sėrmuoėtis...
7. Žebenkėtis (Mustela nivalis, das kleine Wiesel, liska, lasica),
 pvz.: febenkėtis, žebenkėtis, žibenkėtis, žibenkėtis, žibenkėtis, žibenkėtis, žibenkėtis, žebenkėtis...

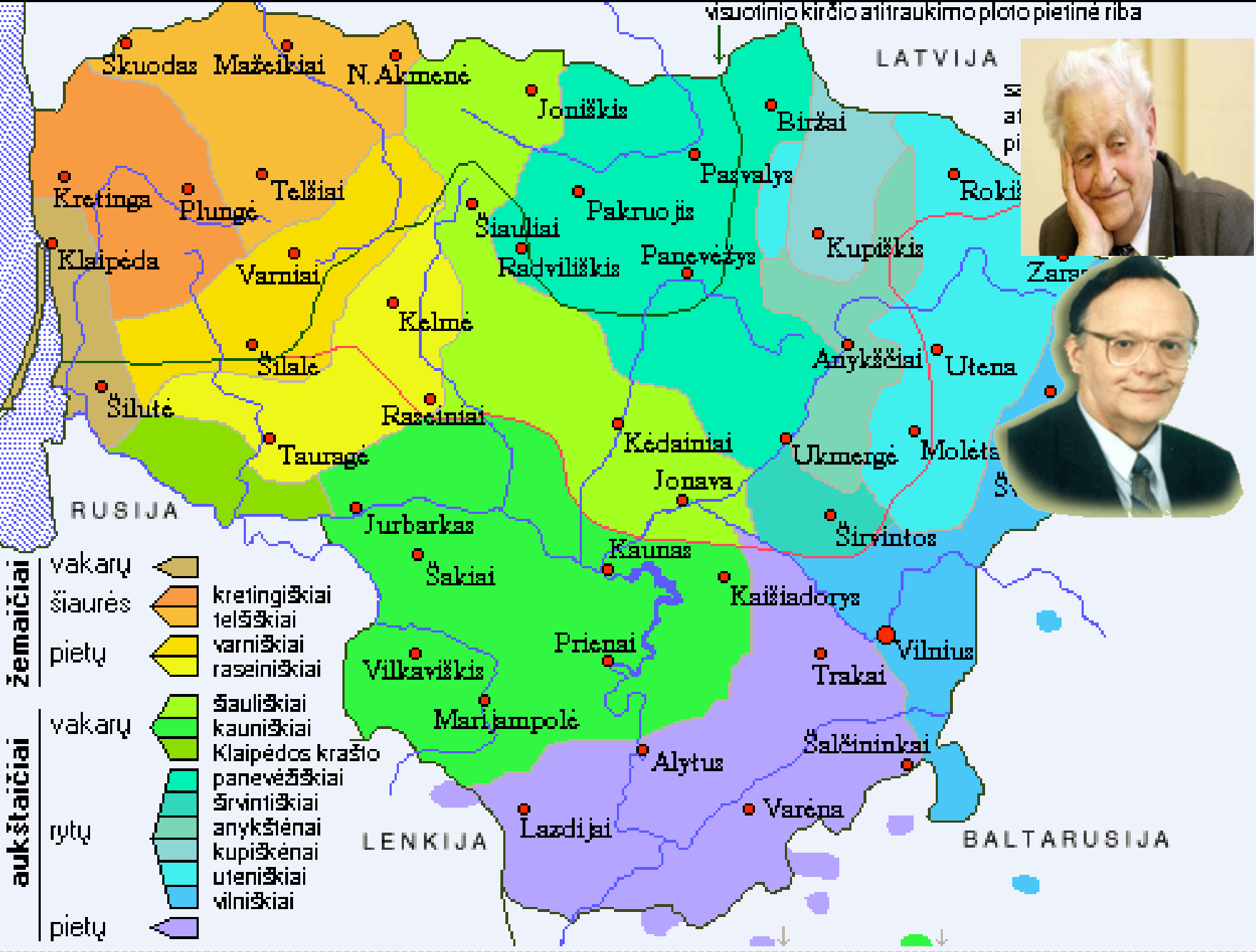
Kiškio pavadinimai
(A. Salio Apklausa 1)

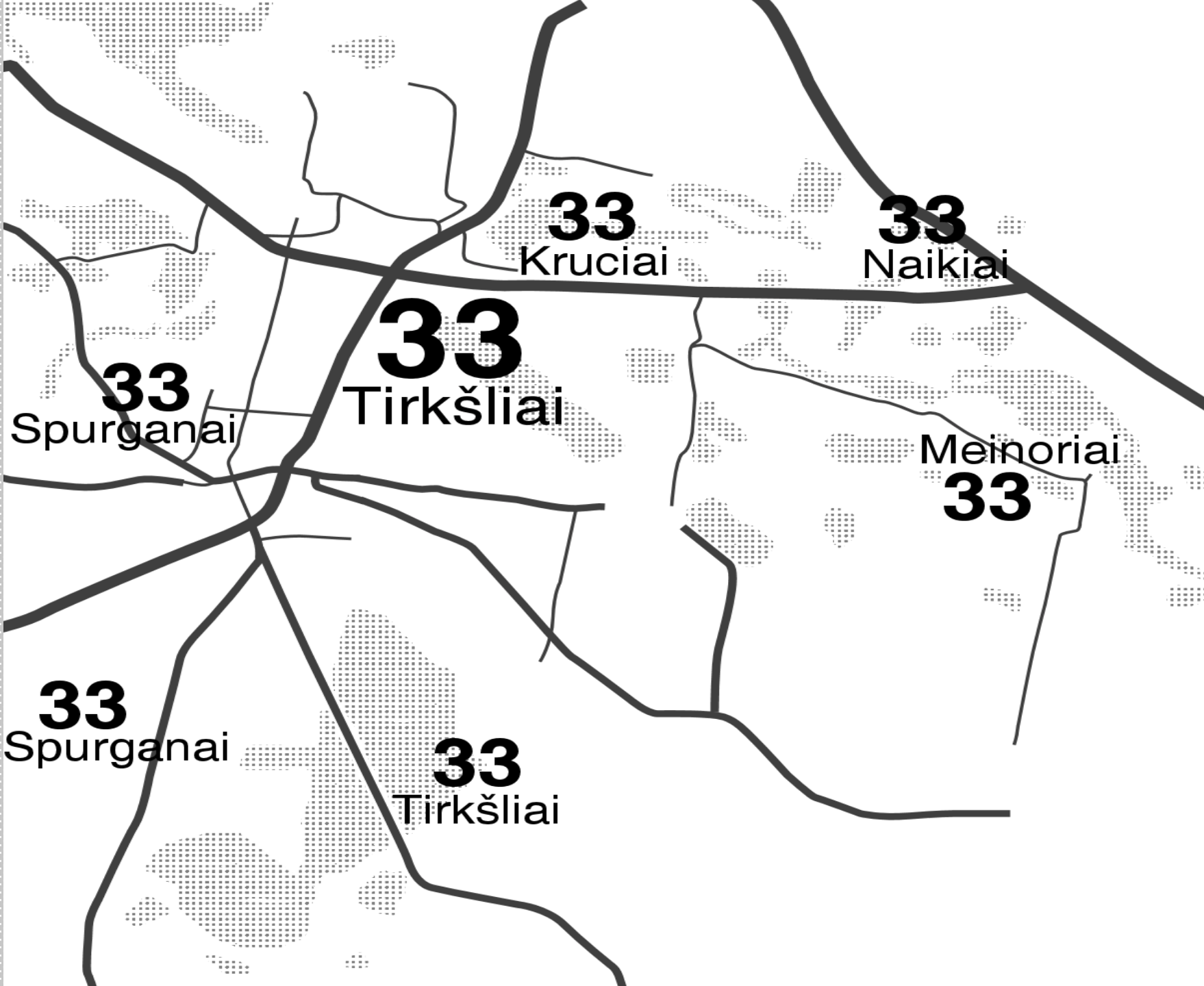
- kiškis
- kiškys
- ⊙ kiškėlis
- ⊕ kiškiokas
- ▲ zuikis
- ▲ zuikys

Lietuvių tarmių sistema

- Dabartinė įsigalėjo klasifikacija 1966 m.
- Tarmės skirstytos pagal fonetinių ypatybių pluoštus.
- Kiekviena tarmė (patarmė, šnekta, pašnektė...) gali būti nagrinėjama kaip uždara fonologinė sistema.
- Kiekvienas individualus nukrypimas nuo sistemos vertintas kaip nuokrypis (t. y. informanto klaida, nepakankamas gimtosios tarmės mokėjimas, kitų kalbų įtaka ir pan.)

visuotinio kirčio atitraukimo ploto pietinė riba

33

Kruciai

33

Naikiai

33

Tirkšliai

33

Spurganai

Meinoriai

33

33

Spurganai

33

Tirkšliai

Gyvasis punktas *Kulva* (472)

Sunykęs punktas Šventininkai (544)

Projekto darbo specifika (2): informantai

- Į diktofoną įrašyti 6 informantai (6 x 1,5 val.). Jie turi būti informuoti apie daromą įrašą.
- Garso įrašuose turi būti žodinis sutikimas leisti naudotis šiuo įrašu viešai (mokslo reikmėms) neskelbiant informanto duomenų (vardo, pavardės, amžiaus, gyv. vietos ir pan.).
- Orientuojamasi į trijų kartų atstovus: a) iki 30 m.; b) 31–49 m.; c) 50 m. ir vyresni.
- Prieš įrašant mokyklinio amžiaus vaikus, reikia gauti tėvų ar globėjų sutikimą.

Projekto darbo specifika (3): tiriamoji šnektas (kalba)

- Tiriamosios šnektos (kalbos) požiūriu kiekvieno informanto garso įrašas vertinamas atskirai, anketas žr. <http://www.tarmes.lt> (medžiaga tyrėjui).
- Vertinamos skiriamosios šnektos ypatybės (išlaikytos / pakitusios).
- LKA punktuose tiriamos visos senosios to punkto kalbos ir santykis su bendrine kalba.
- Išvada apie LKA punkte išlaikytą tarmę (kalbą) daroma apibendrinus visą tame punkte surinktą medžiagą.

Kulva (472)

MIKOLAS
MORKUNAS
MIRE BALEAN
1907.10.10
AMZIAUS 84.10.1991

Kulva (472)

ŽEMDIRBIŲ DEMĖSIUI

Dėl kelių ir gatvių naudojimo.

Griežtai draudžiama, dirbant žemę su žemės ūkio technika ir padargais, apsisūkinėti ant kelių, gatvių ir jų sąnkasų.

Esant polaidžio laikotarpiui, draudžiama važinėti su sunkiasvore ir galinga technika be suderinimo su seniūnija.

Nesilaikantys šių taisyklių bus baudžiami administracine bauda nuo 100 iki 2000 litų ir privalės atlyginti padarytos žalos dydį.

Seniūnas

**GYVŲ
ŽEMDIRBIŲ
S**

Prašo
gamybinių c
nušienaujan

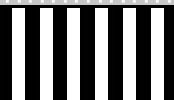

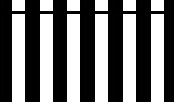
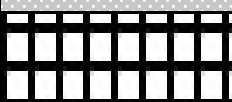

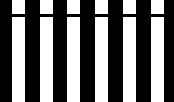
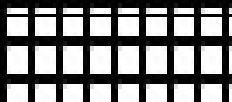

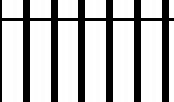
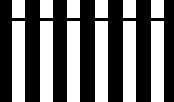

Prašo
kad neplistu
sklypų.

Griež
šiukšles.

Pranc
administrac
straipsnyje
arba kitų na
piktžolėmis
administrac

Prime
būti nušiena

LKA punktų kalbinė (tarminė) įvairovė

Nr.	Lietuvių kalba	Lietuvių tarmė (šnekta)	Lenkų kalba	Vietinė lenkų šnekta	Vietinė gudų šnekta	Rusų kalba	Vietinė rusų šnekta
1							
2							
3							
4							
5							
6							

Lietuvių kalbos ploto gyventojai

1923 m. A. Klimo ir A. Simučio duomenys

- 79,5 % (80,60 %) lietuvių,
- 11 % (7,15 %) žydų,
- 2,2 % + 2 % (3,04 %) lenkų,
- 1,2 % (4,421 %) baltarusių,
- 1,5 % (4,10 %) vokiečių,
- 1 % (2,34 %) rusų,
- 1,6 % kitų tautybių: latvių, totorių, čigonų (0,69 % latvių)
- Iš viso: 2 158 159 (be Klaipėdos ir Vilniaus kraštų)

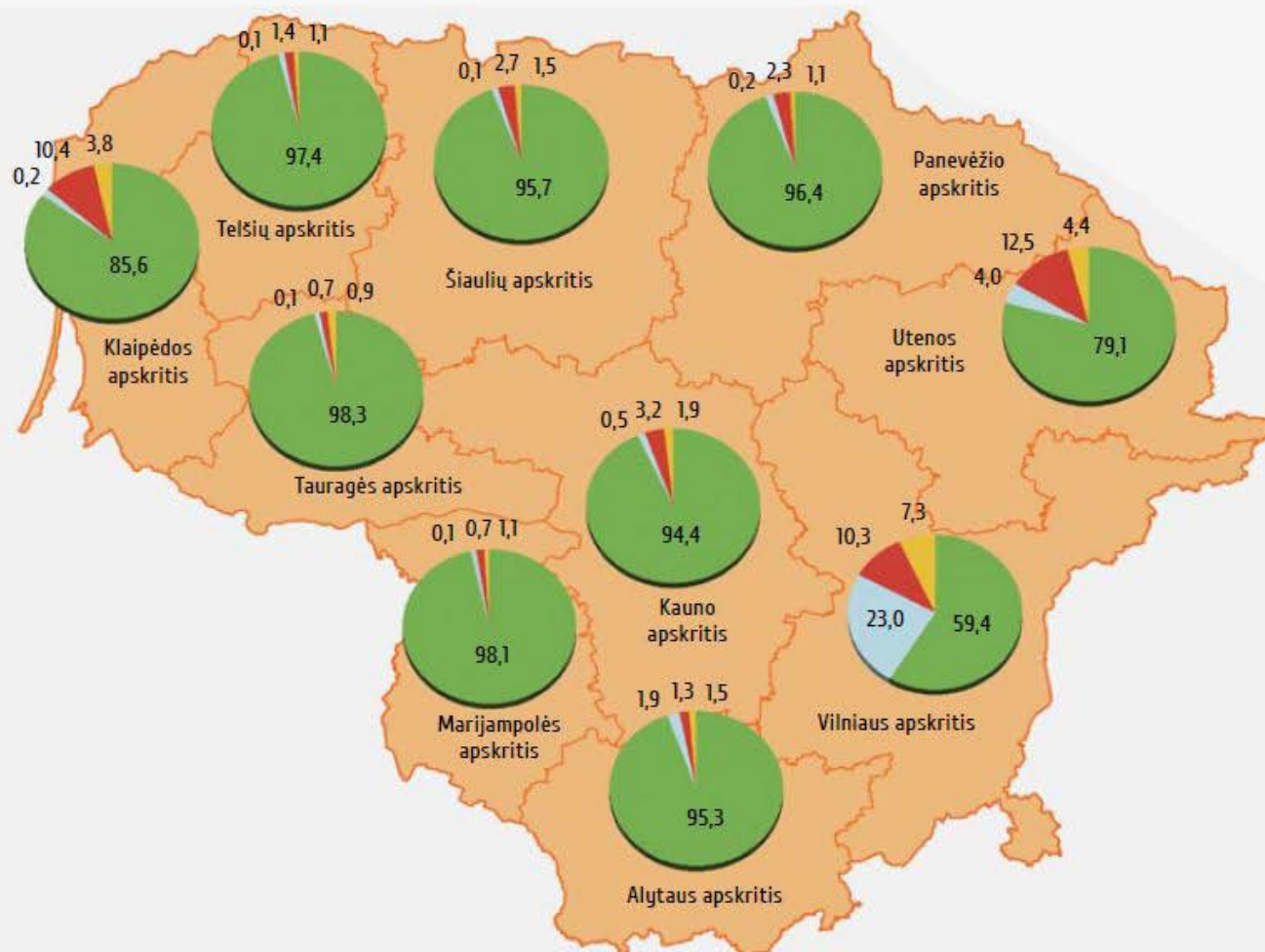
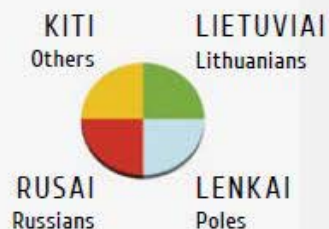
2011 m. Lietuvos statistikos departamento duomenys

- 84,2 % lietuvių,
- 0,1 % žydų,
- 6,6 % lenkų,
- 1,2 % baltarusių,
- 5,8 % rusų,
- 0,6 % kitų tautybių,
- 1,1 % nenurodė
- Iš viso: 3 043 429 gyventojai

2011 m. statistiniai Lietuvos gyventojų duomenys

SUTARTINIAI ŽENKLAI Legend

GYVENTOJAI PAGAL TAUTYBĘ, PROC.
Population by ethnicity, per cent

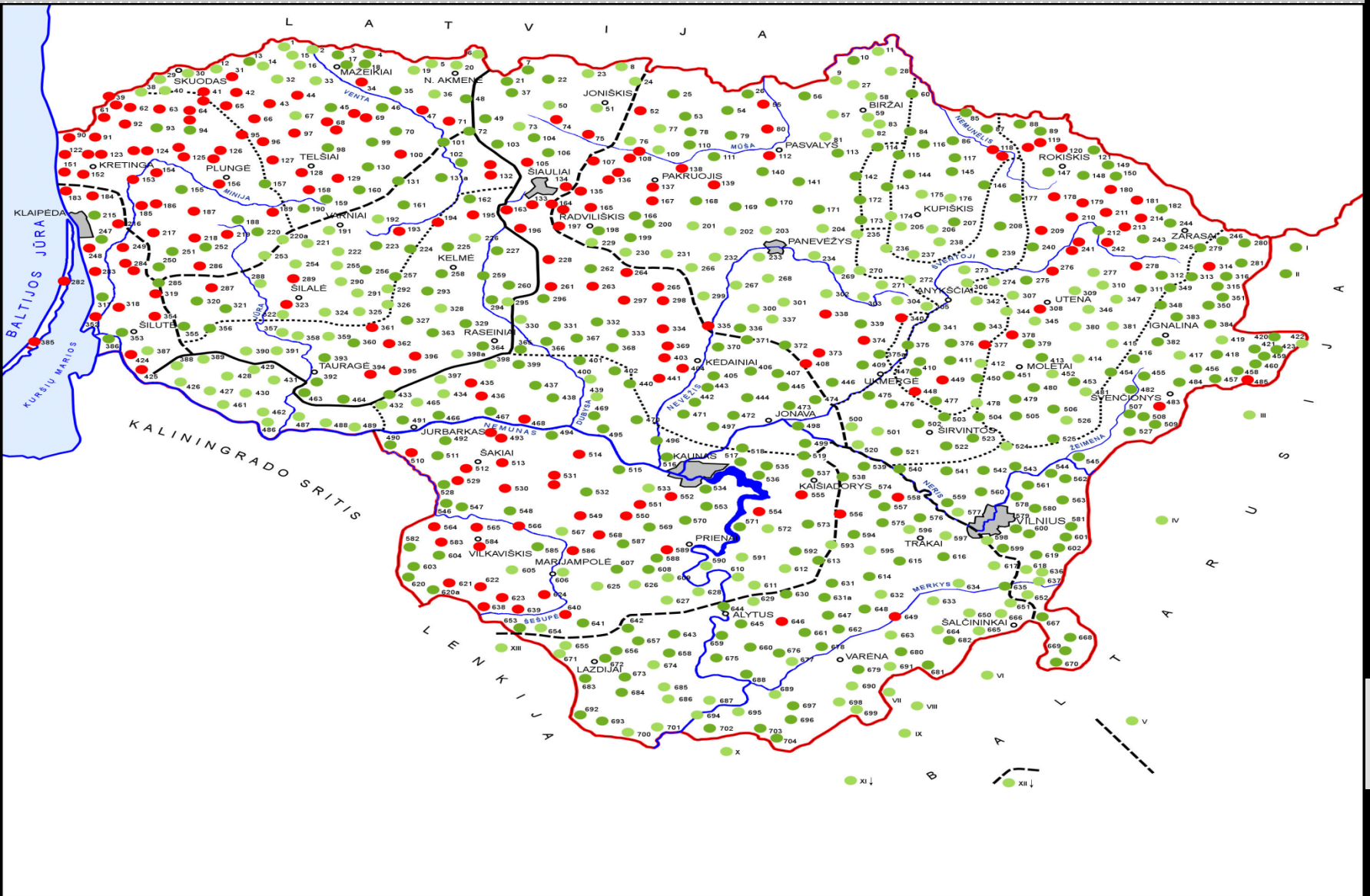
Laukiami projekto rezultatai

Atliktas tyrimas

- *užtikrins lietuvių tarmių tyrimų tęstinumą;*
- *suteiks naujų duomenų baltistikai ir lyginamajai kalbotyrai;*
- *sudarys sąlygas prognostiniams sociolingvistiniams tyrimams ir leis modeliuoti tolesnę lietuvių tarmių ir kalbos raidą;*
- *bus sutvirtinta geolingvistinė tyrimų kryptis Lietuvoje ir bus įtvirtintas sociolingvistinis lietuvių tarmėtyros aspektas.*

Šiuo tyrimu baltistikai ir indoeuropeistikai fiksuojama XXI a. pradžios kalbos tarmių situacija.

Dabartinė projekto vykdymo stadija

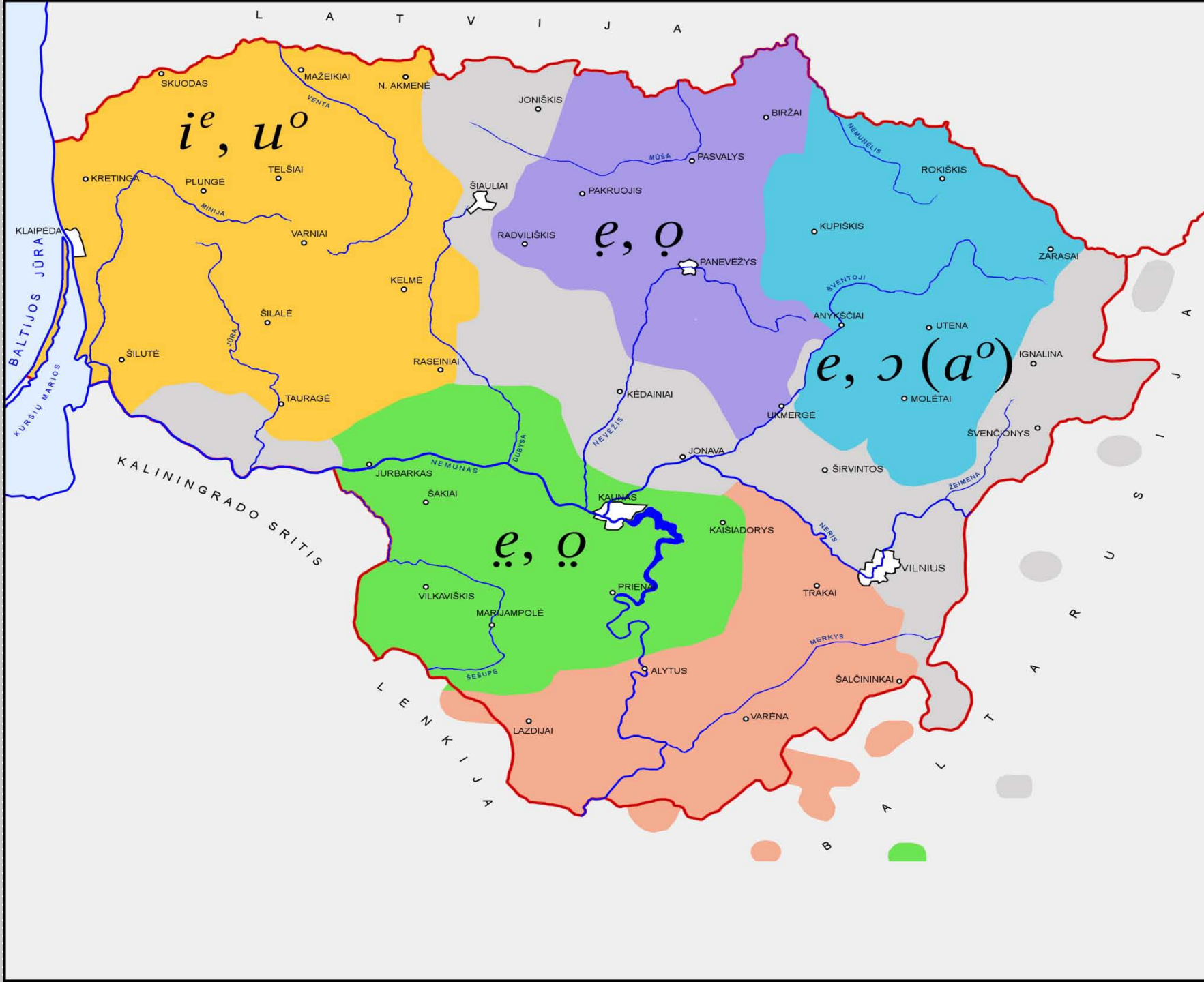

Pirmosios hipotezės ir išvados

- Intensyviausiai prarandami ryškiausi skiriamieji fonetiniai šnektų bruožai (*runk'e.la, kó.rva, bá.ga...*)
- Ne tokie ryškūs fonetiniai tarminiai skirtumai, identifikuojantys tarminę priklausomybę, išlieka, nes tarminės kalbos vartotojo nesuvokiami kaip tarmės identifikatoriai

Galimi liekamieji požymiai:

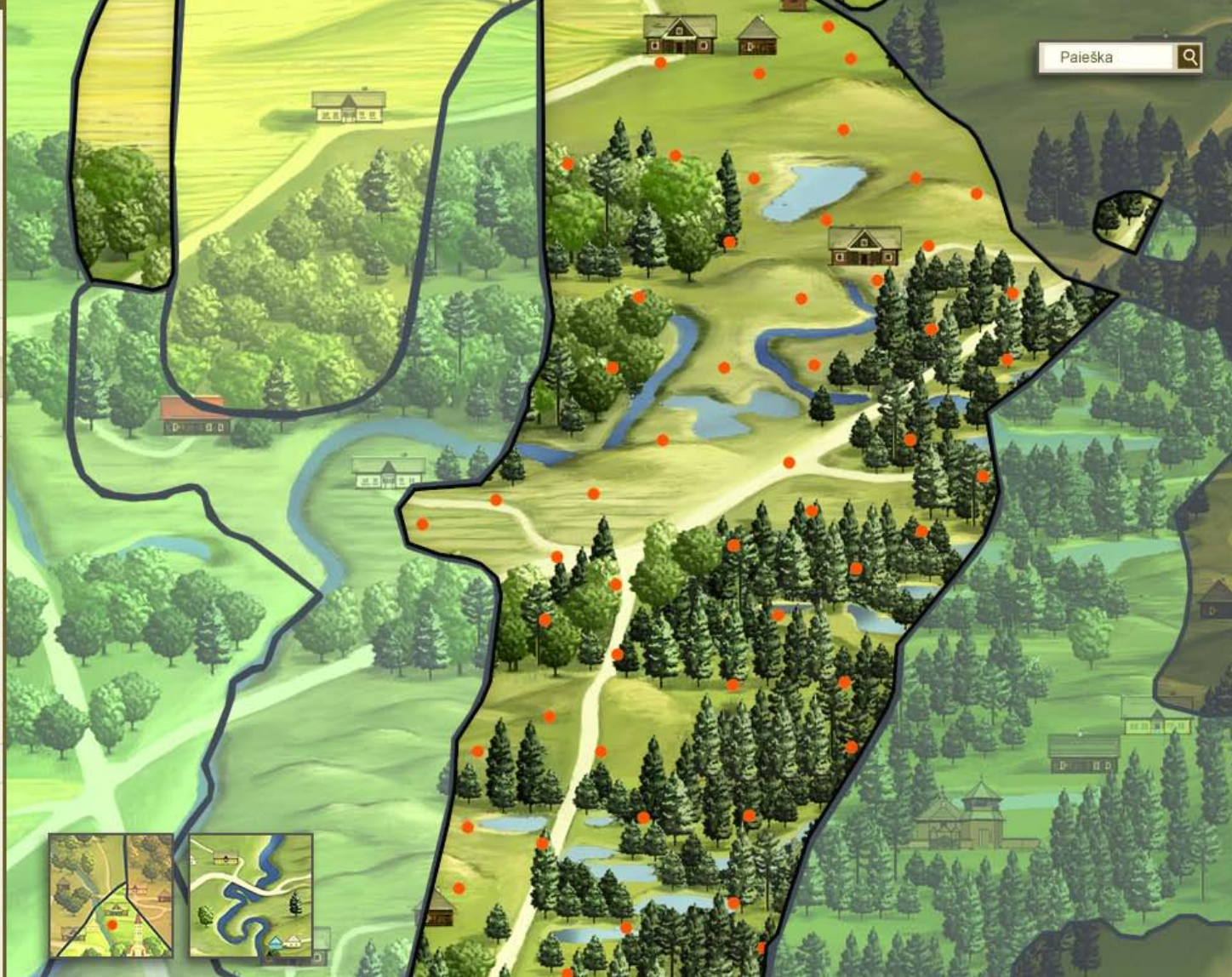
- 1) nevienodas balsių *é, o* atliepimas;
- 2) nevienodas priebalsių **tj, *dj* atliepimas (morfologinėse formose);
- 3) kai kurių priebalsių kietinimas ir pan.

Literatūra

- Becker, D. A., *Generative phonology and dialect study: an investigation of three modern German dialects*. Austin: Unpublished University of Texas Dissertation, 1967.
- Booij, G.; van Marle, J. (eds.), *Dialectfonologie*. Amsterdam: P.J. Meertens-Instituut, 1994.
- Cravens, Th. D., *Comparative Historical Dialectology. Italo-Romance Clues to Ibero-Romance sound change*. John Benjamin's Publishing Company, 2002.
- *Dialectology Meets Typology: Dialect Grammar from a Cross-Linguistic Perspective* (Trends in Linguistics. Studies and Monographs) (ed. Bernd Kortmann). Mouton De Gruyter, 2003.
- Gillieron, J.; Edmont, E., *Atlas linguistique de la France*. Paris: Champion, 1902—1912.
- Keller, R. E. *German dialects: phonology and morphology with selected texts*. Manchester University Press, 1979.
- Kretzschmar, W. A. Jr., Postmodern Dialectology. *American Speech*, 2000 75(3): 235—237. Lex, G. *Le dialecte peul du fouladou: (Casamance-Sénégal): étude phonétique et phonologique*. LINCOM Europa, 1994 (2001).
- Mather, J. A.; Speitel, H. H. *The Linguistic Atlas of Scotland*. London: Archon, 1975.
- Nevalainen, T.; Klemola, J.; Laitinen, M., *Types of Variation – Diachronic, Dialectical and Typological Interfaces*. John Benjamins Publishing Company, 2006.

- *Phonological Theory and the Dialects of Italy*. (Ed. Lori Repetti). John Benjamins Publishing Company, 2000.
- [Pelkey, Jamin R.]. *Dialectology As Dialectic: Interpreting Phula Variation (Trends in Linguistics, Studies and Monographs, No. 229)*. De Gruyter Mouton, 2011.
- *Regional and Social (Trends in Linguistics. Studies and Monographs)*. (Ed. Jacek Fisiak). Mouton De Gruyter, 1988.
- Schmeller, J. A., 1803, *On Writing and Its Instruction*. (cit. iš Benes, T., *In Babel's Shadow: Language, Philology, and Nation in Nineteenth-Century Germany*. Detroit: Wayne State University Press, 2008, p. 128—157).
- Schneider, K. P.; Barron, A. *Variational Pragmatics. A Focus on Regional Varieties in Pluricentric Languages*. John Benjamins Publishing Company, 2008.
- Schutter de, G., Parallels in the phonological systems of Southern Dutch and Northern French dialects, *Present-day Dialectology— Problems and Findings* (eds. Jan Berns, Jaap van Marle). Mouton de Gruyter, 2002, p. 105—122.
- Smidt, M. de, Schuurmans F.; Ploeger, H. A., *Atlas of the Netherlands*. Compiled by the Foundation for the Scientific Atlas of the Netherlands. The Hague: Government Printing and Publishing Office, 1963-1978.
- Wagner, H. (ed.). *Linguistic Atlas and Survey of Irish Dialects*. Dublin: D. J. A. S., 1964.
- Weinreich, U., Is a Structural Dialectology Possible. *Word*, 1954, vol. 10, p. 388—400.
- Wenker, G., *Sprach-Atlas der Rheinprovinz nördlich der Mosel sowie des Kreises Siegen*, 1878.
- Wrede, F.; Mitzka, W., Martin, B., (eds.). *Deutscher Sprachatlas*. Marburg: Elwert, 1953 ir kt.

www.tarmes.lt

danguole.mikuleniene@lki.lt

danguole.mikuleniene@gmail.com